

Ὁ Πάπυρος Merton 51 (P.Mert. 51)
καὶ ἡ σχέσηη του μετὰ τὰ βιβλία τοῦ Κανόνου τῆς Κ.Δ.
καὶ τῆς Ἀποκρύφου Χριστιανικῆς Γραμματείας

Βασιλείου Δ. Τζέρπου*

Εἰσαγωγικά

Ὁ Πάπυρος Merton 51 (P. Mert. 51) ἀποτελεῖται ἀπὸ μόνις ἓνα ἀγνώστου προελεύσεως μικρὸ φύλλο παπύρου, διαστάσεων 3,9×5,3 ἐκ., τὸ ὁποῖο σήμερα βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκη Chester Beatty στὸ Δουβλίνο τῆς Ἰρλανδίας. Σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς δύο ὄψεις του (*recto-verso*) διασώζει ἓνα ἀπόσπασμα κειμένου ἐννέα (9) σειρῶν, μετὰ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ γραμμάτων σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς σειρὲς αὐτὲς νὰ μὴν ὑπερβαίνει τοὺς τριάντα (30) χαρακτήρες. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ παπύρινου αὐτοῦ σπαράγματος εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ περιθώρια στὸ τέλος κάθε σειρᾶς δὲν εἶναι ὅμοια, καθ' ὅσον δὲν ὑφίσταται κάποια ὁμοιομορφία στὴ δεξιὰ στοίχιση τοῦ κειμένου (βλ. σειρὲς 2-7 τοῦ *recto*). Τὸ ἴδιο ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἀριστερὸ περιθώριο τοῦ κειμένου, στὴν ἀρχὴ δηλ. κάθε σειρᾶς, ὅπου, βάσει τοῦλάχιστον τῶν σειρῶν 3-5 τοῦ *verso*, ὑφίσταται πλήρης ὁμοιομορφία. Δυστυχῶς, στὸ ἐν λόγω σπάραγμα δὲν διασώζεται κάποιο ἀπὸ τὰ ἄνω ἢ κάτω περιθώρια, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἶναι δυνατὸς, οὔτε κατ' ἐκτίμηση, ὁ ὑπολογισμὸς τῆς συνολικῆς ἐκτάσεως τοῦ κειμένου ἀνὰ σελίδα. Αὐτὲς ὡστόσο θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίζονται ὡς μεσαίου μεγέθους, ἤτοι διαστάσεων 8,8×9,9 ἐκ.¹. Ἐπιπλέον, τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ στὶς δύο

* Ὁ Βασίλειος Δ. Τζέρπος εἶναι Διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α., διδάσκων στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ. καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ι.Α.Ε.Ε.).

1. T. J. Kraus, "Other Gospel Fragments" [4. P. Mert. 51], T. J. Kraus – M. J. Kruger–T. Nicklas (ἐκδ.), *Gospel Fragments*, Oxford Early Christian Gospel Texts, Oxford University

πλευρές του υφίσταται κείμενο, φαίνεται να προκρίνει τὸ ἐνδεχόμενον τὸ ἐν λόγῳ σπάραγμα νὰ ἀποτελοῦσε μέρος κάποιου κώδικα καὶ ὄχι κάποιου εἰληταρίου, γεγονὸς ποὺ σὲ συνδυασμῶ, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, μὲ τὸ ὅτι τὰ κείμενα ποὺ διασώζονται στὸ *recto* καὶ στὸ *verso* τοῦ P.Mert. 51 φαίνεται νὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς ἐπιμέρους διηγήσεις, δὲν καθιστᾶ ἀσφαλῆ οὔτε καὶ τὴν παραδοσιακὰ ἀποδεκτὴ πρόταξιν τοῦ *recto* ἔναντι τοῦ *verso*.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὰ ἰδιαίτερα παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ P.Mert. 51, λόγος θὰ πρέπει νὰ γίνῃ κατ' ἀρχὰς γιὰ τὴ γραφὴ του. Αὐτὴ δύναται νὰ χαρακτηριστεῖ, ὅπως ἤδη ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν πρωτεκδότη τοῦ παπύρου αὐτοῦ B. R. Rees², ὡς ἀνεπίσημη, ἀνεπιτήδευτη καὶ ἀκανόνιστη, ἔχοντας μία ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὰ δεξιὰ³. Παρατηρεῖται δὲ καὶ τὸ φαινόμενο, σὲ δύο μάλιστα περιπτώσεις, νὰ συντμῆται στὸ κείμενον καὶ ἡ λέξις «θεός» (βλ. γραμ. 3r: «θν» ἀντὶ «θεόν», γραμ. 6r: «θυ» ἀντὶ «θεοῦ»), ποὺ προφανῶς συνιστᾶ ἐδῶ *nomen sacrum*, ἀποδεικνύοντας ἔτσι καὶ τὸν χριστιανικὸ χαρακτήρα τοῦ κειμένου⁴. Ἐπιπλέον, ἀξιοσημείωτο εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στίς γραμ. 3-5ν τὰ ἀρχικὰ γράμματα θ, ρ καὶ α εἶναι σαφῶς μεγαλύτερα ἔναντι τῶν ὑπολοίπων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἄνω καὶ κάτω τελεία μετὰ τὴ λέξις «ἀθετεῖ» στὴ γραμ. 7r. Στὰ ἀξιοσημείωτα θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσῃ κανεὶς τὰ κενὰ ποὺ φαίνεται ὅτι ἠθελημένα ἄφηνε ὁ γραφέας μετὰ τῶν λέξεων (βλ. ἐνδεικτικὰ γραμ. 5r πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ «τουθυ» καὶ γραμ. 6r: «υ ηθέτυσαν»), μὲ κάποια ἀπὸ αὐτὰ νὰ φαίνεται ὅτι χρησίμευαν εἰδικὰ γιὰ τὴ σηματοδότηση τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους (*spatium*) μιᾶς παραγράφου (βλ. γραμ. 1r πρὶν

Press, 2009, σσ. 252-263 (252). Βλ. καὶ τὰ ὅσα σχετικὰ ἀναφέρει ὁ πρωτεκδότης τοῦ P. Mert. 51, B. R. Rees ("51. Christian Fragment", *A Descriptive Catalogue of the Greek Papyri in the Collection of Wilfred Merton*, F. S. A. (eds. B. R. Rees, H. I. Bell and J. W. B. Barns), τόμ. II, Dublin: Hodges Figgis & Co., 1959, σσ. 1-4), σύμφωνα μὲ τὸν ὅποιο "quite a half of its height has been lost, and about seven to eight lines are missing in all" (σ. 1).

2. B. R. Rees, ὁ.π.

3. B. R. Rees, "51. Christian Fragment", σ. 1. T. J. Kraus, "Other Gospel Fragments" [4. *P.Mert.* 51], σ. 252.

4. D. Lührmann, *Fragmente apokryph gewordener Evangelien in griechischer und lateinischer Sprache*, MTS 559, Marburg: N. G. Elwert, 2000, σ. 155. T. J. Kraus, ὁ.π., σ. 253. Ὁ ἴδιος, „B. I. 9. Der Papyrus Merton II 51 (P. Mert. II 51)“, Chr. Marksches-J. Schröter, *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, I. Band: Evangelien und Verwandtes Teilband 1, Mohr Siebeck, Tübingen 2012, σσ. 385-386 (385).

ἀπὸ τὸ «και» καὶ γραμ. 7r μετὰ ἀπὸ τὸ «αθετει»⁵. Βάσει ὄλων τῶν ὡς ἄνω παλαιογραφικῶν χαρακτηριστικῶν εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ P.Mert. 51 χρονικὰ ἀνάγεται στὸν γ' μ.Χ. αἰῶνα⁶. Ὡστόσο, ἂν καὶ πρόκειται γιὰ ἓνα σχετικὰ πρῶιμο χριστιανικὸ χειρόγραφο, εἶναι γεγονός ὅτι δὲν ἔχει συγκεντρώσει ἕως τώρα τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν, προφανῶς λόγῳ τῆς σχετικὰ πρόσφατης ἀνακάλυψης καὶ ἔκδοσής του, μόνις τὸ 1959. Ἐκτοτε, ὅχι μόνον δὲν ἔχει βρεῖ τὴ θέση του σὲ ὅλες τὶς συλλογικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ἀρχαίων χριστιανικῶν χειρογράφων, πλὴν ἴσως ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅπου μνημονεύεται, τὰ ὅσα σχετικὰ ἀναφέρονται δὲν συνιστοῦν παρὰ μία γενικὴ μόνον περιγραφή του, ἐνίοτε δὲ συνοδεύονται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παράθεση τοῦ (ἀποκατεστημένου) κειμένου του στὸ πρωτότυπο ἢ καὶ σὲ μετάφραση⁷.

5. T. J. Kraus, ὁ.π.βλ. καὶ A. E. Bernhard, *Other Early Christian Gospels: A Critical Edition of the Surviving Greek Manuscripts*, Library of New Testament Studies 315, T. & T. Clark, London and New York 2006, σ. 99.

6. B. R. Rees, "51. Christian Fragment", σ. 1. J. K. Elliott, *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation Based on M. R. James*, Oxford University Press, 1993, σ. 45. D. Lührmann, *Fragmente apokrypher gewordener Evangelien*, σ. 155. A. E. Bernhard, *Other Early Christian Gospels*, σ. 99. T. J. Kraus, "Other Gospel Fragments" [4. P. Mert. 51], σ. 252. B. D. Ehrman – Z. Pleše, *The Apocryphal Gospels, Texts and Translations*, Oxford University Press, 2011, no. 13, σσ. 255-257 (255). T. J. Kraus, "Der Papyrus Merton II 51 (P. Mert. II 51)", σ. 385.

7. J. K. Elliott, *The Apocryphal New Testament*, σ. 45. D. Lührmann, *Fragmente apokrypher gewordener Evangelien*, σσ. 155-158. H.-J. Klauck, *Apocryphal Gospels. An Introduction*, trans. B. McNeil, T&T Clark International, 2003, σ. 22. A. E. Bernhard, *Other Early Christian Gospels*, σ. 99. B. D. Ehrman – Z. Pleše, *The Apocryphal Gospels*, σσ. 255-257. T. J. Kraus, "Der Papyrus Merton II 51 (P. Mert. II 51)", σσ. 385-386. Ἐξαιρέση ἀποτελοῦν ἀφ' ἑνὸς τὰ ὅσα σχετικὰ μὲ τὸν P. Mert. 51 ἀναφέρει στὴν ἐργασία (ἀνακοίνωσή) του ὁ S. E. Porter στὸ 22ο Διεθνὲς Παπυρολογικὸ Συνέδριο ("POxy II 210 as an Apocryphal Gospel and the Development of Egyptian Christianity", *Atti del XXII Congresso internazionale di papirologia: Firenze, 23-29 agosto 1998*, ed. I. Andorlini et al., Istituto papirologico "G. Vitelli", Florence 2001, σσ. 1095-1108), ἀφ' ἑτέρου ἢ σχετικὴ παράγραφος τοῦ T. J. Kraus στὴ μελέτη του "Other Gospel Fragments" [4. P. Mert. 51], σσ. 252-263, οἱ ὁποῖες, ἀμφότερες, συνιστοῦν πέραν τῆς *editio princeps* τὶς μόνες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις στὸ ἐν λόγω χειρόγραφο. Στὰ ἑλληνικά, ἡ μόνη σχετικὴ ἀναφορὰ γίνεται καὶ πάλι στὸ ἔργο τοῦ Ἰω. Δ. Καραβιδοπούλου, *Ἀπόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α': Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια*, Π. Πουρναρᾶς, Θεσ/νίκη 1999, σ. 365, ὅπου καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ τῆς παραθεθείσης νεοελληνικῆς ἀποδόσεως τοῦ κειμένου προηγεῖται ὡς σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα τὸ μεταφρασθὲν ἀπὸ τὸν Π. Στογιάννο ἀντίστοιχο σημείωμα τῆς ἔκδοσης τοῦ J. K. Elliott.

Τὸ κείμενο τοῦ P. Mert. 51

Recto

- 1 [καὶ πᾶς ὁ λα]ὸς καὶ οἱ τελῶ[ναι]
[ἀκούσαντες ἐδικ]αίωσαν τὸν θε(εὸ)ν
[ὀμολογοῦντες τὰς] ἁμαρτίας ἑαυτῶν.
[οἱ δὲ Φαρισαῖοι ο]ὐκ ἐβαπτίσαντο
- 5 [ὕπὸ Ἰωάννου τὴν δὲ βου]λὴν τοῦ θε(εο)ῦ
[καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ θε(εο)ῦ] ἠθέτησαν
[(?) ὡσαύτως ὁ θε(εὸς) αὐτοῦς] ἀθετεῖ
[ἡρώτα δὲ αὐτὸν Φαρισαῖος μ]ετ' αὐτο[ῦ]
[φαγεῖν (?)]

Verso

- [. . . (?) ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ δένδρου]
1 [πονη]ροῦ προφέρ[ων καρπὸν πονηρὸν προ-]
[έ]φερον ὡς ἐκ π[ονηροῦ θησαυροῦ πονη-]
ρόν. καὶ ὅτε ἀποσ[τέλλετε ἐκ τοῦ ἀγα-]
θοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθὰ οὐκ]
- 5 ἀπόλλυτ[αι ὁ ἀγαθὸς καρπὸς]
[αὐ]τῆς, οὐκ ἄρ[α ἐμὲ καλεῖτε κ(ύρι)ε κ(ύρι)ε]
[καὶ] οὐ ποιεῖτε [ἅ λέγω οὐδὲ τοῦ προ-]
[φήτ]ου λέγο[ντος ἀκούετε (?)]

Σχέση τοῦ P.Mert. 51 μὲ τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ.

Τὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51 διασώζει μία σειρὰ ἀπὸ λέξεις-κλειδιά, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια, ἂν καὶ πάντοτε καθαρὰ ὑποθετικά⁸, τὴν ἀποκατάστασή του βάσει γνωστῶν σήμερα καὶ ἀπὸ ἄλλοι χριστιανικῶν κειμένων⁹, μὲ τὰ ὁποῖα βέβαια δὲν ταυτίζεται, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι παρουσιάζει σημαντικὰ παράλληλα. Τὰ κείμενα αὐτὰ γιὰ τὸ μὲν *recto*

8. Βλ. σχετικὰ τὰ σχόλια τοῦ T. J. Kraus ("Other Gospel Fragments" [4. P. Mert. 51], σ. 260) ἐπὶ τοῦ ἀποκατεστημένου κειμένου τοῦ P. Mert. 51: "Nonetheless, such a reconstruction always remains hypothetical and tentative, because it creates a text that is actually not extant. Therefore, what follows here is a presentation of the editor's reflections on their transcription, their reconstruction, and the conclusions they drew from the evidence they brought together".

9. Εἶναι ὡστόσο ἀξιοσημείωτη ἡ παρατήρηση τοῦ D. Lührmann (*Fragmente apokrypher geordener Evangelien*, σ. 155) ὅτι τὸ ἀποκατεστημένο κείμενο δὲν θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ ἀθηντικὸ κείμενο, ἐπισημαίνοντας ἐν εἴδει παραδείγματος τὸ γεγονός ὅτι ἡ λέξι «Φαρισαῖος» ποὺ ἀπαντᾷ δύο φορές στὸ ἀποκατεστημένο κείμενο, δὲν διασώζεται οὔτε μία στὸ σωζόμενο κείμενο τοῦ P.Mert. 51 („Die Rekonstruktion darf jedoch nicht zum Text werden, z. B. kommen die Pharisäer... nur über die Rekonstruktion herein“). Βλ. ἐπίσης καὶ B. D. Ehrman – Z. Pleše, *The Apocryphal Gospels*, σ. 255.

είναι κυρίως τὸ Λουκ. 7,29-30, καθὼς καὶ τὰ Α΄ Κορ. 10, 2, Α΄ Ἰω. 1, 9 καὶ Μακ. 7, 9, γιὰ τὸ δὲ verso τὸ Λουκ. 6, 43-46 καὶ τὸ παράλληλό του Ματθ. 12, 33-35, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ Ματθ. 7, 17-18, εἰδικὰ δὲ γιὰ τὴ γραμ. 6 τὸ Πράξ. 21, 38:

P.Mert. 51 (recto):

(γραμ. 1-6) "καὶ πᾶς ὁ λαὸς καὶ οἱ τελῶναι ἀκούσαντες ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν ὁμολογοῦντες τὰς ἁμαρτίας ἑαυτῶν. οἱ δὲ Φαρισαῖοι οὐκ ἐβαπτίσαντο ὑπὸ Ἰωάννου, τὴν δὲ βουλὴν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν..."

Λουκ 7, 29-30

«²⁹ Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου· ³⁰ οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ».

Α΄ Κορ. 10, 2:

«καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ»

Α΄ Ἰω. 1, 9:

«ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστὸς ἐστὶν καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῆ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας»

Μκ. 7, 9:

«καὶ ἔλεγεν [ἐνν. ὁ Κύριος] αὐτοῖς· ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν στήσητε».

P.Mert. 51 (recto): Λουκ. 6, 43-46: Ματθ. 12, 33-35: Ματθ. 7, 17-18:

(γραμ. 1-3) «... ἐκ δένδρου πονηροῦ προφέρων καρπὸν πονηρὸν ὡς ἐκ πονηροῦ θησαυροῦ πο- νηρόν».

⁴³ «οὐ γὰρ ἐστὶν δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρὸν, οὐδὲ πάλιν δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.»

³³ «Ἡ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν, ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρὸν».

¹⁷ «οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν».

(γραμ. 3-6) «καὶ ὅτε ἀποστέλλετε ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθὰ, οὐκ ἀπόλλυται ὁ ἀγαθὸς καρπὸς αὐτῆς».

⁴⁵ «ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρὸς ἐκ τοῦ πονηροῦ προφέρει τὸ πονηρόν...».

³⁵ «ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά».

Πράξ. 21, 38:

Ματθ. 7,21:

(γραμ. 6-7) «οὐκ ἄρα ἐμὲ καλεῖτε κύριε κύριε, καὶ οὐ λέγω...».

⁴⁶ «Τί δέ με καλεῖτε κύριε κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;».

«οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰ- γύπτιος...».

«οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι κύριε, κύριε...».

Ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω πίνακα εὐκόλα μπορεῖ κάποιος νὰ κατανοήσῃ τὸν λόγον γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ ἐρευνητὲς στήριξαν τὶς προσπάθειες ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51 στὰ ὡς ἄνω χωρία, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ νὰ παρατηρήσῃ τὶς ὁμοιότητες καὶ τὰ παράλληλα μεταξὺ τῶν διηγήσεων αὐτῶν, ἰδιαιτέρως δὲ μὲ ἐκείνη τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, ὅπου ἄλλωστε κατὰ κόρον στηρίχθη καὶ ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου. Τὸ *recto* φαίνεται νὰ συνδέεται μὲ τὸ Λουκ. 7, 29-30, ὅπου οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομοδιδάσκαλοι παρουσιάζονται σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ «πάντα τὸν λαόν», ἀκόμη καὶ τοὺς τελῶνες, ποὺ βαπτίσθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Βαπτιστή, τὸ δὲ *verso* μὲ τὸ Λουκ. 6, 43-45 καὶ τὸ παράλληλό του *Ματθ.* 12, 33-35 (καθὼς καὶ τὸ *Ματθ.* 7,17-18), ὅπου ἡ ὁμιλία τοῦ Ἰησοῦ περὶ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ παράγει καλὸ/κακὸ καρπὸ.

Ἡ βασικὴ ἐξάρτηση αὐτῆ τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51 ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ εὐλόγα θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῆς πρόταξης τοῦ *verso* ἔναντι τοῦ *recto*. Καὶ τοῦτο, διότι ἂν τὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51 ἀκολουθοῦσε πράγματι τὴ σειρὰ παράθεσης τῶν διηγήσεων ὅπως στὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο, ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο θὰ ἦταν ὄντως ἀδιαμφισβήτητο. Ὡστόσο, ἓνα τέτοιο συμπέρασμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθεῖ μὲ ἀσφάλεια, ἰδιαίτερα ἂν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν του τὴν παρατήρηση τοῦ T. J. Kraus ὅτι βάσει τῶν ἐκτιμωμένων ἀρχικῶν διαστάσεων τοῦ P.Mert. 51 οἱ ἐνδιάμεσοι στίχοι τοῦ κατὰ Λουκᾶν 6,47-7,28 δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου. Το γεγονός αὐτὸ ἀναμφίβολα ὀδηγεῖ μὲ τὴν σειρά του στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ P.Mert. 51 δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀναφορὰ σὲ ὅλο τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ¹⁰, παρὰ μόνον σὲ ἐπιλεγμένες περικοπές, πιθανὸν δὲ μόνον σὲ λόγους τοῦ Ἰησοῦ (ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ σωζόμενο κείμενο τοῦ P.Mert. 51) καὶ ὄχι σὲ θαύματα (βλ. τὰ θαύματα τῆς θεραπείας τοῦ ἐκατόνταρχου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ γιοῦ τῆς χήρας τῆς Ναΐν ποὺ μνημονεύονται στὸ Λουκ. 7, 1-10 καὶ 10-17 ἀντίστοιχα καὶ παραλείπονται στὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51).

Ὅλα τὰ παραπάνω φαίνεται πὼς συνετέλεσαν στὴν ἐκτίμηση, ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ἔκδοση τοῦ P.Mert. 51 ἀπὸ τὸν B. R. Rees¹¹,

10. T. J. Kraus, "Other Gospel Fragments" [4. P. Mert. 51], σ. 262.

11. B. R. Rees, "51. Christian Fragment", *A Descriptive Catalogue of the Greek Papyri in the*

ὅτι τὸ κείμενο τοῦ ἐν λόγῳ παπύρου ἀποτελεῖ μία ὁμιλία ἢ ἐρμηνεία περικοπῶν τῶν κεφαλαίων 6 καὶ 7 τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα αὐτὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο εὐαγγελικοῦ τύπου κείμενο¹². Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀναπαράγεται καὶ ἀπὸ ὄλους τοὺς μεταγενέστερους ἐρευνητὲς ποὺ ἀσχολήθηκαν μαζί του, καθὼς ἡ ἔλλειψη περισσοτέρων διαθέσιμων σχετικῶν στοιχείων δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγή κάποιου πιὸ ἀσφαλοῦς συμπεράσματος.

Σχέση τοῦ P.Mert. 51 μὲ ἄλλα βιβλία τῆς Ἀποκρύφου Χριστιανικῆς Γραμματείας

Σημαντικὴ βοήθεια γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51 εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ προσφέρει καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ του μὲ κείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ λεγόμενη Ἀπόκρυφη Χριστιανικὴ Γραμματεία. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ κείμενο στὸ *verso* τοῦ P.Mert. 51 παρουσιάζει ἀρκετὲς ὁμοιότητες καὶ μὲ δύο κείμενα τῆς ἐν λόγῳ γραμματείας, τὸ Γνωστικὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ καὶ τὸν Πάπυρο τῆς Ὁξυρρύγχου 210 (P.Oxy. 210).

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτά, τὸ Γνωστικὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ¹³, οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς ἀφοροῦν κατὰ κύριο λόγο τὸ λόγιον 45

Collection of Wilfred Merton, F. S. A. (eds. B. R. Rees, H. I. Bell and J. W. B. Barns), τόμ. II, Hodges Figgis & Co., Dublin 1959, σσ. 1-4.

12. B. R. Rees, "51. Christian Fragment", σ. 2.

13. Τὸ Γνωστικὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ εἶναι ἓνα ἀπόκρυφο γνωστικῆς προελεύσεως ἔργο, τοῦ ὁποίου τὸ πρωτότυπο ἑλληνικὸ κείμενο ἐκτιμᾶται ὅτι συνεγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος (βλ. 140 μ.Χ.) στὴν περιοχὴ τῆς Συρίας. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ μία συλλογὴ 114 λογίων ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἴδιον τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ἐνῶ ἀπουσιάζει ἐντελῶς τὸ στοιχεῖο τῆς διήγησης. Σήμερα τὸ πλῆρες κείμενο τοῦ Γνωστικοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θωμᾶ μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ μία κοπιτικὴ μετάφραση τοῦ γ' αἰ. μ.Χ. ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ Nag Hammadi στὴν Αἴγυπτο. Μέρη ὠστόσο τοῦ ἴδιου αὐτοῦ εὐαγγελίου στὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο κείμενο μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ σπαράγματα τριῶν παπύρων ποὺ βρέθηκαν στὴν Ὁξυρρυγχὸ τῆς Αἴγυπτου, τοὺς P. Oxy. 1, 654 καὶ 655, ποὺ διασώζουν τὸ πρωτότυπο ἑλληνικὸ κείμενο τῶν λογίων 26-33, 77 καὶ 30 (P. Oxy. 1), 1-7, 24 καὶ 36 (P. Oxy. 654) καὶ 36-39 (P. Oxy. 655). Βλ. σχετικὰ B. P. Grenfell καὶ A. S. Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri*, τόμ. 1, London 1898, σσ. 1-3 (P. Oxy. 1) καὶ τόμ. 4, London 1904, σσ. 1-29 (P. Oxy. IV 654 and V 655). A. De Santos Otero, σσ. 689-705 (NHC II, σσ., 32,10-51,28) καὶ 83-87, 87-91, 72-74 (P. Oxy. 11, IV 654 and

καὶ κατὰ δεύτερο τὸ λόγιον 43, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο πίνακα:¹⁴

P.Mert. 51 (recto):

(γρμ. 1-6) «ὁ γὰρ πονηρός ἄνθρωπος ἐκ δένδρου πονηροῦ προφέρων καρπὸν πονηρὸν προσέφερον ὡς ἐκ πονηροῦ θησαυροῦ πονηρόν. καὶ ὅτε ἀποστέλλετε ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθὰ, οὐκ ἀπόλλυται ὁ ἀγαθὸς καρπὸς αὐτῆς»

Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο Θωμᾶ¹⁴:

λόγιον 45: «... Ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκβάλλει ἀγαθὸν ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ. Καχός (πονηρός;) ἄνθρωπος ἐκβάλλει πονηρὰ ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τοῦ πονηροῦ, ὅς ἐστιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ πονηρὰ λαλεῖ· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας ἐκβάλλει πονηρὰ».

λόγιον 43: «... ἀλλὰ γεγόνατε ὡς οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι φιλοῦσιν τὸ δένδρον (καὶ) μισοῦσιν τὸν καρπὸν αὐτοῦ καὶ φιλοῦσιν τὸν καρπὸν, (ἀλλά) μισοῦσιν τὸ δένδρον».

Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν κειμένων αὐτῶν, ἂν καὶ ὁμολογουμένως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὑφίσταται μεταξὺ τους μιὰ κάποια σχέση, δὲν φαίνεται ὡστόσο νὰ πείθει ὅτι ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι μιὰ σχέση ἄμεσης μεταξὺ τους ἐξάρτησης. Θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται πιθανότερο τὸ ἐνδεχόμενο τὰ δύο αὐτὰ κείμενα νὰ ἐξαρτῶνται, ἢ καλύτερα νὰ ἔχουν μιὰ κοινὴ μεταξὺ τους πηγὴ, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ χωρίο Λουκ. 6, 45 καὶ τὸ παράλληλό του Ματθ. 12, 35 (καθὼς ἐπίσης κατὰ δεύτερο λόγο καὶ τὸ χωρίο Ματθ. 7,17-18, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ σχῆμα «καρπὸς-δένδρον»), τὰ ὁποῖα μάλιστα φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦνται συνδυαστικὰ καὶ μᾶλλον ἀπὸ μνήμης. Ὁ κάτωθι πίνακας θεωροῦμε πὼς εἶναι ἐπ' αὐτοῦ ἰδιαιτέρα διαφωτιστικός:

V655); B. Layton, The Gospel According to Thomas, in *Nag Hammadi Codex II,2-7*, ed. by B. Layton, τόμ. 1, NHS 20, Leiden 1989, σσ. 52-931. Γιὰ μιὰ πιὸ πλήρη βιβλιογραφία, βλ. J. Schröter, B. IV. 1 Das Evangelium nach Thomas (Thomasevangelium [NHC II, p. 32,10-51,28]) Oxyrhynchus-Papyri II, IV 654 und IV 655 (P. Oxy. II, IV 654 und IV 655), in *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, I. Band: Evangelien und Verwandtes, Teilband I, ed. by Christoph Marksches and Jens Schröter, Mohr Siebeck 2012, σσ. 483-526 (483-484).

14. Ἡ ἐν χρήσει ἐδῶ ἀπόδοση τοῦ κοπτικῶν κειμένου στὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ τῶν Εὐαγγελίων ἀνήκει στὸν Στ. Χατζησταματίου (*Τὸ κατὰ Θωμᾶν Εὐαγγέλιον καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰ κανονικὰ εὐαγγέλια*, ἀνέκδοτη διδασκατορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 2003, σσ. 115 καὶ 117) καὶ προτιμήθηκε ἔναντι μιᾶς δικῆς μας νεοελληνικῆς ἀπόδοσης λόγῳ τῆς ἐγγύτητος τοῦ γλωσσικοῦ της ὕφους ἀφ' ἐνὸς μὲν μετ' ἐκεῖνο τῶν Εὐαγγελίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετ' ἐκεῖνο τοῦ P. Mert. 51.

P.Mert. 51 (recto):

(γραμ. 1-6) «ὁ γὰρ πονηρός ἄνθρωπος ἐκ δένδρου πονηροῦ προφέρων καρπὸν πονηρόν προέφερον ὡς ἐκ πονηροῦ θησαυροῦ πονηρόν. καὶ ὅτε ἀποστέλλετε ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθά, οὐκ ἀπόλλυται ὁ ἀγαθὸς καρπὸς αὐτῆς».

Λουκ. 6, 45:

«ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρός ἐκ τοῦ πονηροῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ»

Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο Θωμᾶ:

λόγιον 45: «... Ἄγαθὸς ἄνθρωπος ἐκβάλλει ἀγαθὸν ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ. Καχός (πονηρός;) ἄνθρωπος ἐκβάλλει πονηρά ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τοῦ πονηροῦ, ὃς ἔστιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ πονηρά λαλεῖ· ἐκ γὰρ τοῦ περισεύματος τῆς καρδίας ἐκβάλλει πονηρά».

λόγιον 43: «... ἀλλὰ γεγόνατε ὡς οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι φιλοῦσιν τὸ δένδρον (καὶ) μισοῦσιν τὸν καρπὸν αὐτοῦ καὶ φιλοῦσιν τὸν καρπὸν, (ἀλλὰ) μισοῦσιν τὸ δένδρον».

Ματθ. 12, 35:

«ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθά, καὶ ὁ πονηρός ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά».

Ματθ. 7, 17-18:

«¹⁷οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς καλοῦς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποῦς πονηροῦς ποιεῖ.¹⁸ οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς πονηροῦς ποιεῖν οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποῦς καλοῦς ποιεῖν».

Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ αὐτῆ θεωροῦμε ὅτι καθίσταται σαφὲς ἔτι περαιτέρω τὸ γεγονὸς πὼς τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν P.Mert. 51 καὶ τὸ Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θωμᾶ ἀπλῶς χρησιμοποιοῦν ἀπὸ κοινοῦ τὰ χωρία Λουκ. 6, 45 καὶ Ματθ. 12, 35, χωρὶς, πράγματι, νὰ γνωρίζουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο καὶ νὰ ἐξαρτῶνται μὲ κάποιον τρόπο μεταξύ τους. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀναμφίβολα βοηθᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Γνωστικῶ Εὐαγγελίου τοῦ Θωμᾶ βρίσκεται ὄντως ἐγγύτερα στὸ κείμενο τοῦ Ματθαίου ἀπ' ὅ,τι τοῦ Λουκᾶ, τὸ ὁποῖο ὅμως, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν χρῆση τῆς φράσης «ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας» καὶ γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ, ἐνῶ τὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51, ὅπως εἶδαμε καὶ πιὸ πρὶν, φαίνεται νὰ στηρίζεται κυρίως στὸ κείμενο τοῦ Λουκᾶ. Εἶναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ ἐν λόγῳ λόγιον τοῦ Γνωστικῶ Εὐαγγελίου τοῦ Θωμᾶ χρησιμοποιεῖται σχεδὸν κατὰ λέξη τὸ Ματθ. 12,35, μὲ τὸν συγγραφέα του μάλιστα νὰ ἐπιμένει καὶ στὴ χρῆση τοῦ ρηματικῶ τύπου «ἐκβάλλει», τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ συγγραφέας

τοῦ P. Mert. 51 φαίνεται νὰ ἔχει κυρίως ὑπ' ὄψιν του τὴ διήγηση τοῦ κατὰ Λουκᾶν, τὴν ὁποία ὡστόσο χρησιμοποιεῖ πράγματι πὺ ἐλεύθερα, ἐπιμένοντας ὅμως στὴ χρῆση, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ γ' εὐαγγελιστῆς, τοῦ ρήματος «προφέρειν» ἀντὶ κάποιου ἄλλου συνωνύμου.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο κείμενο τῆς Ἀποκρύφου Χριστιανικῆς Γραμματείας μὲ τὸ ὁποῖο τὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51 παρουσιάζει ὁμοιότητες, τὸν Πάπυρο τῆς Ὁξυρρύγχου 210 (P.Oxy. 210)¹⁵, οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς ἀφοροῦν καὶ πάλι τὸ σχῆμα «καρπός-δένδρον» ἀπὸ τὸ γνωστὸ λόγιον τοῦ Ἰησοῦ περὶ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλὸ/κακὸ καρπὸ, ποὺ σημειωτέον παρατίθεται ἐδῶ ἐπίσης ὡς κυριακὸ λόγιο (βλ. στὴ σ. 13 τὸ εἰσαγωγικὸ γιὰ τὴν ὅλη διήγηση ποὺ ἀκολουθεῖ ρῆμα «ἐρεῖ», ποὺ σαφῶς προϋποθέτει ὡς ὑποκείμενό του τὸ ὄνομα Ἰησοῦς), ἐντοπιζόνται δὲ στὰ ἐξῆς σημεία:

15. Ὁ P. Oxy. 210 ἀνάγεται στὸν γ' μ.Χ. αἰῶνα καί, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ὄνομά του, προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ὁξυρρύγχου στὴν Ἄνω Αἴγυπτο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μικρὰ σπαράγματα παπύρου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μὲν πρῶτο, διαστάσεων 17,3x8,3 ἐκ., περιλαμβάνει ἓνα ἐκτενὲς πλὴν ὅμως ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὸ κείμενο 45 γραμμῶν, 17 στὸ *recto* καὶ 18 *verso*, τὸ δὲ δεύτερο εἶναι τόσο μικρὸ, ὥστε μόλις ποὺ περιλαμβάνει 2 γραμμὲς κειμένου ἀπὸ 2-3 χαρακτηριστῆρες ἢ κάθε μία. Σήμερα βρίσκεται στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge μὲ ἀριθμὸ καταλόγου 4048. Βλ. σχετικὰ τὸ ἄρθρο μας Β. Δ. Τζέρπος, «Ὁ Πάπυρος τῆς Ὁξυρρύγχου 210 (P. Oxy. 210) καὶ ἡ σχέση του μὲ τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Δ.», *Θεολογία* 85,4 (2014), σσ. 31-44, καθὼς ἐπίσης καὶ C. H. Roberts, "An Early Christian Papyrus", *Miscellanea Papyrologica Ramon Roca-Puig en el seu vuitantè aniversari*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1987, σσ. 293-296. S. E. Porter, "P. Oxy II 210 as an Apocryphal Gospel and the Development of the Egyptian Christianity", *Atti del XXII Congresso internazionale di papirologia: Firenze, 23-29 agosto 1998*, ed. I. Andorlini et al., Istituto papirologico "G. Vitelli", Florence 2001, σσ. 1095-1108. D. Lührmann, *Fragmente apokryph gewordener Evangelien in griechischer und lateinischer Sprache*, Elwert, Marburg 2000, σσ. 159-163. A. E. Bernhard, *Other Early Christian Gospels: A Critical Edition of the Surviving Greek Manuscripts*, London: Clark, 2006. B. D. Ehrman – Z. Pleše, *The Apocryphal Gospels. Texts and Translations*, Oxford University Press, 2011, no. 14, σσ. 259-265. S. E. Porter, "B. I. 10. Der Papyrus Oxyrhynchus II 210 (P. Oxy. II 210)", Chr. Marksches – J. Schröter, *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, I. Band: Evangelien und Verwandtes, Teilband 1, Mohr Siebeck, Tübingen 2012, σσ. 387-389. Th. A. Wayment, *The Text of the New Testament Apocrypha (100-400 CE)*, Bloomsbury, New York, London, New Delhi, Sydney, 2013, σσ. 187-189, καθὼς καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τῶν B. Landau – S. E. Porter, "Papyrus Oxyrhynchus 210. A new translation and introduction", T. Burke – B. Landau (eds.), *New Testament Apocrypha. More Noncanonical Scriptures*, τόμ. 1, W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 2016, σσ. 109-124.

P.Mert. 51 (verso):

(γρ. 1-6) «ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ δένδρου πονηροῦ προφέρων καρπὸν πονηρὸν προσέφερεν ὡς ἐκ πονηροῦ θησαυροῦ πονηρὸν. καὶ ὅτε ἀποστέλλετε ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθὰ, οὐκ ἀπόλλυται ὁ ἀγαθὸς καρπὸς αὐτῆς».

P.Oxy. II 210 (σπάρ. 1 verso):

10 ἀγα]θὸν το[
ενεγ]κε[
]θ(εός) ο [. .] ἀλλὰ
]α Ἰη(σοῦς)[. κα]ἰ ἔρει τ[
καρποὺς ἀγα]θοὺς [ἐν]έγχει ὁ [δὲ πονηρὸς
15 πονηροὺς ἐ]νέγ[χει. ἀ]γαθὸς [
καρ]πὸς δ[ὲ δέν]δρου ἀγαθοῦ [
]ὕπο [τὸ ἀ]γαθόν. ἐγὼ εἰμι [

Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο κειμένων στὸν ὡς ἄνω πίνακα, καὶ παρὰ τὸν ἰδιαίτερα ἀποσπασματικὸ χαρακτῆρα τοῦ κειμένου τοῦ P.Oxy. 210, εἶναι τουλάχιστον σαφές ὅτι καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ τὰ ἐν λόγῳ κείμενα, πέραν τοῦ ὅτι φαίνεται νὰ παραθέτουν τὴν ὡς ἄνω διήγησιν ὡς κυριακὸ λόγιον καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν ἓνα κοινὸ λεξιλόγιον (ἀγαθός, πονηρός, δένδρον, καρπός), δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζουν μεταξὺ τους κάποια ἄλλη ὁμοιότητα, πόσον μάλλον ἐξάρτησιν. Εἶναι προφανές ὅτι βασιζόνται σὲ μία κοινὴ πηγὴ, ποὺ λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ ἐν χρήσει λεξιλογίου δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὰ παράλληλα χωρία Λουκ. 6, 43-45 καὶ Ματθ. 7, 17-20, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἀπὸ τὸ Ματθ. 12, 33-35, ὅπου, ὅπως εἶδαμε καὶ προηγουμένως, παρατίθεται ἡ παραβολὴ τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλό/κακὸ καρπὸ. Ὁ κάτωθι πίνακας εἶναι ἐπὶ τούτου ἰδιαίτερα διαφωτιστικός:

Λουκ. 6, 43-45:

Ματθ. 7, 17-20:

P.Oxy. II 210 (σπάρ. 1 verso):

⁴³ Οὐ γὰρ ἐστὶν ¹⁷ οὕτως πᾶν δένδρον ¹⁰ ἀγαθὸν καρποὺς κα-
δένδρον καλὸν ποιοῦν ἀγαθὸν καρποὺς κα-
καρπὸν σαπρὸν, οὐδὲ λους ποιεῖ, τὸ δὲ σα-
πάλιν δένδρον σαπρὸν πρὸν δένδρον καρ-
ποιοῦν καρπὸν καλόν. ποὺς πονηροὺς ποιεῖ.
⁴⁴ ἕκαστον γὰρ δέν- ¹⁸ οὐ δύναται δένδρον ¹⁵ πονηροὺς ἐ]νέγ[χει. ἀ]γαθὸς [
δρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρ- ἀγαθὸν καρποὺς πο-
ποῦ γινώσκειται ... ⁴⁵ ὁ νηροὺς ποιεῖν οὐδὲ
ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ δένδρον σαπρὸν καρ-
τοῦ ἀγαθοῦ θησαυ- ποὺς καλοὺς ποιεῖν. ¹⁹
ροῦ τῆς καρδίας προ- πᾶν δένδρον μὴ ποι-
φέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ οὔν καρπὸν καλὸν ἐκ-
ὁ πονηρὸς ἐκ τοῦ πο- κόπτεται καὶ εἰς πῦρ
νηροῦ προφέρει τὸ βάλλεται. ²⁰ ἄρα γε ἀπὸ
πονηρὸν... τῶν καρπῶν αὐτῶν
ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

10 ἀγα]θὸν το[
]ενεγ]κε[
]θ(εός) ο [. .] ἀλλὰ[
]α Ἰη(σοῦς)[. κα]ἰ ἔρει τ[
καρποὺς ἀγα]θοὺς [ἐν]έγχει ὁ [δὲ πονηρὸς
15 πονηροὺς ἐ]νέγ[χει. ἀ]γαθὸς [
καρ]πὸς δ[ὲ δέν]δρου ἀγαθοῦ [
]ὕπο [τὸ ἀ]γαθόν. ἐγὼ εἰμι [

P.Mert. 51:

(γρ. 1-6) «ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ δένδρου πονηροῦ προφέρων καρπὸν πονηρὸν προσέφερεν ὡς ἐκ πονηροῦ θησαυροῦ πονηρὸν. καὶ ὅτε ἀποστέλλετε ἐκ

Ματθ. 12,33-35:

³³ Ἡ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν, ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρὸν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται ...

³⁵ ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθά, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἀγαθά, οὐκ ἀπόλλυται ὁ ἀγαθὸς καρπὸς αὐτῆς».

Μὲ βάση τὰ παραπάνω πιστεύουμε πὼς θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι τόσο ὁ P.Mert. 51 ὅσο καὶ ὁ P.Oxy. 210 γνωρίζουν πολὺ καλά, καὶ μάλιστα ὡς κυριακὸ λόγιο, τὴν παραβολὴ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλό/κακὸ καρπὸ τοῦ Λουκ. 6,43-45 καὶ Ματθ. 7,17-20 (Ματθ. 12,33-35). Ὡστόσο, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω ἀντιπαραβολὴ τῶν κείμενων τῶν δύο αὐτῶν παπύρων μὲ τίς ὡς ἄνω συνοπτικὲς διηγήσεις θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι οἱ ὅποιες ὁμοιότητες μεταξὺ τοῦ P.Mert. 51 καὶ P.Oxy. 210 δὲν ὀφείλονται σὲ κάποια μεταξὺ τους ἐξάρτηση, τ.ἔ. νὰ γνωρίζε ὁ συγγραφέας τοῦ ἑνὸς τὸ κείμενο τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ κειμένου τῶν δύο αὐτῶν παπύρων ἐντάσσουν στὴ διήγησή τους τὴν παραβολὴ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλό/κακὸ καρπὸ ἐλεύθερα καὶ ἀπὸ μνήμης.

Ὡς ἐκ τούτου, τὰ συμπεράσματα ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51 μὲ τὰ ὡς ἄνω κείμενα ἀπὸ τὴν Ἀπόκρυφη Χριστιανικὴ Γραμματεία δύνανται νὰ συνοψιστοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν στὸ γεγονὸς α) ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ κείμενα (P.Mert. 51, Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο Θωμᾶ, P.Oxy. 210) στὶς διηγήσεις ποὺ φαίνεται ὅτι παρουσιάζουν μεταξὺ τους ὁμοιότητες, περιλαμβάνουν λόγια ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ, β) ὅτι οἱ διηγήσεις τῶν κειμένων αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται ἀνεξάρτητες μεταξὺ τους, μὲ τίς ὅποιες μεταξὺ τους ὁμοιότητες νὰ ἀποδίδονται στὴν ἀπὸ κοινοῦ τους ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν παραβολὴ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλό/κακὸ καρπὸ τῶν

Εὐαγγελίων τοῦ Ματθαίου καὶ κυρίως τοῦ Λουκᾶ, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε ἀπὸ τὴν ἴδια εὐαγγελικὴ διήγηση, με ἀποτέλεσμα γ) νὰ παραμένει οὐσιαστικὰ ἀναπάντητο τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτήρα τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51, ἂν πρόκειται δηλ., ὅπως κυρίως ὑποστηρίζεται, γιὰ κάποια ὁμιλία ἢ ὑπόμνημα στὰ κεφάλαια 6 καὶ 7 τοῦ κατὰ Λουκᾶν ἢ γιὰ κάποιο ἄγνωστο εὐαγγελικοῦ τύπου κείμενο.

Συμπέρασμα

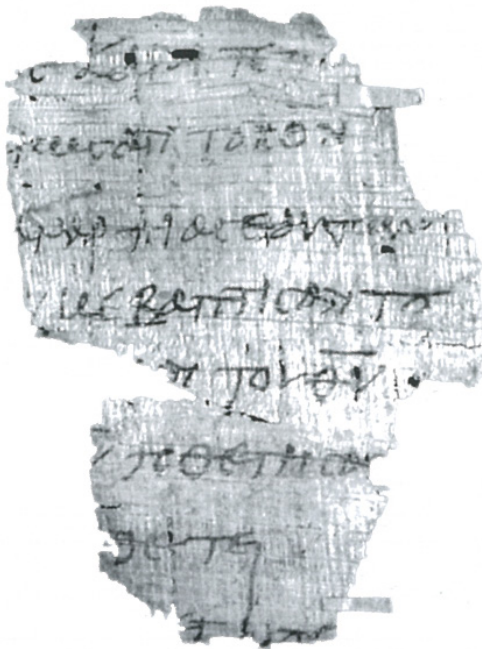
Συνοφίζοντας, καὶ βάσει ὧν ἐξετέθησαν παραπάνω, τὰ βασικὰ συμπεράσματα, ποὺ θεωροῦμε ὅτι προκύπτουν σχετικὰ με τὸν P.Mert. 51, εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Τὸ κείμενο τοῦ P.Mert. 51 θὰ πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ θεωρεῖται ὡς σαφῶς μεταγενέστερο τῶν βιβλίων τοῦ *Κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης*, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας του, πέρα ἀπὸ τὴ σαφῆ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο, φαίνεται νὰ γνωρίζει ἐπίσης καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ σίγουρα μὲν τὸ κατὰ Ματθαῖον, πιθανὸν δὲ καὶ τὸ κατὰ Μᾶρκον, τὴν Α' πρὸς Κορινθίους καὶ τὴν Α' Ἰωάννου, ἀποδεικνύοντας ἔτσι καὶ τὸν ἀμιγῶς χριστιανικὸ χαρακτήρα του.

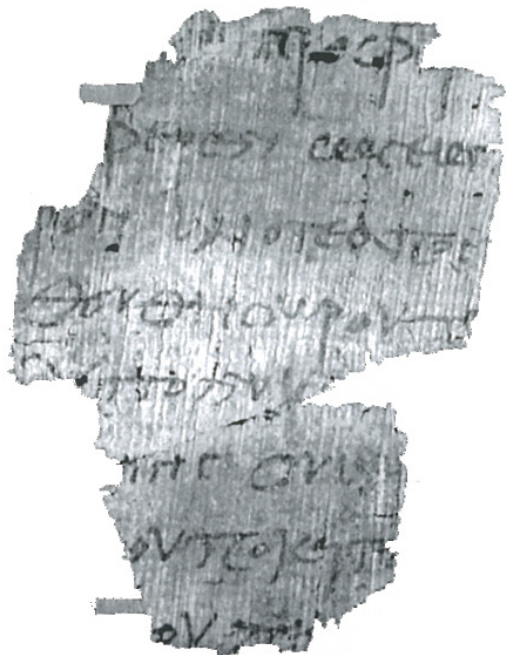
β) Ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου τοῦ P.Mert. 51 ἐπιδεικνύει, ὅπως καὶ ἄλλα ἔργα τῆς Ἀποκρύφου Χριστιανικῆς Γραμματείας, ἓνα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ὁμιλίες καὶ τὰ λόγια Ἰησοῦ, διασώζει δέ, ὅπως τὸ *Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο* τοῦ Θωμᾶ καὶ ὁ P.Oxy. 210, διήγηση ποὺ ἀφορᾶ τὴν περίφημη παραβολὴ τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ καλοῦ/κακοῦ δένδρου ποὺ φέρει καλὸ/κακὸ καρπὸ, χωρὶς ὅμως νὰ γνωρίζει τὸ κείμενό τους, βασιζόμενος ἀποκλειστικὰ στὶς σχετικὲς διηγήσεις τῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων (Λουκ. 6, 43-45. Ματθ. 12, 33-35 καὶ 7, 17,18) καὶ κυρίως ἐκείνη τοῦ Λουκᾶ, τὶς ὁποῖες καὶ ἀναπαράγει ὄχι κατὰ λέξιν, ἀλλὰ ἀπὸ μνήμης καὶ με ἐλεύθερο τρόπο.

Τέλος, γ) τὸ σωζόμενο σήμερα κείμενο τοῦ P.Mert. 51, λόγω ἀκριβῶς τῆς στενῆς του σχέσης με τὸ *Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ*, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπουσίας ἀπὸ αὐτὸ κάποιας αἰρετικῆς ἀπόκλισης ἢ διδασκαλίας, θὰ μπορούσε πράγματι νὰ ἀποτελεῖ, ὅπως ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητές, μέρος μιᾶς ὁμιλίας ἢ ὑπομνήματος στὸ ἐν λόγω εὐαγγέλιο. Ὡστόσο,

ή δική μας αίσθηση είναι, λόγω ακριβώς της απουσίας επιπρόσθετων στοιχείων, πού είναι τόσο συνήθη στα ύπομνηματα-όμιλίες, καθώς επίσης και του ἔν γένει σύντομου χαρακτήρα της διήγησης του P.Mert. 51, ὅτι ὁ ἔν λόγω πάπυρος διασώζει πράγματι ἕνα ἄγνωστο σήμερα σ' ἐμᾶς στοῦ σύνολό του ἀπόκρυφο/μὴ κανονικὸ εὐαγγελικοῦ τύπου κείμενο, πού πιθανώτατα νὰ ἐπικέντρωνε τὸ ἐνδιαφέρον του ὄχι τόσο στοῦν βίο, τὰ ἔργα καὶ τὰ θαύματα, ὅσο κυρίως στοὺς λόγους, τὶς ὁμιλίες καὶ τὶς παραβολὰς τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως συμβαίνει καὶ μεῖ ἄλλα ἔργα τῆς Ἀπόκρυφης Γραμματείας (βλ. π.χ. τὸ Γνωστικὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θωμᾶ).

P.Mert. 51 *recto*

P.Mert. 51 *verso*

SUMMARY

Papyrus *Merton 51* (P.Mert. 51)
and its relation to the text of the New Testament
and the Christian Apocryphal / Non-Canonical Literature

By Vasileios Tzerpos, *PhD in Theology*

Papyrus *Merton 51* (P.Mert. 51) is a third century AD manuscript that consists of a single papyrus leaf preserving part of either an unknown christian Gospel or a homily. In this paper we examine the relation of P.Mert. 51's text to the New Testament and the Christian Apocryphal / Non Canonical Literature concluding that the author of P.Mert. 51's text besides his strong dependence on the Gospel of Luke, knows and uses also the texts of the Gospel of Matthew, 1 Corinthians and 1 John, and most probably the text of the Gospel of Mark. Furthermore, the parallels between P.Mert. 51's account of the Lord's parable of the good/bad tree bearing good/bad fruit(s) to those of the Gnostic Gospel of Thomas and the Papyrus Oxyrhynchus II 210, should not be considered as evidence of a certain relation or dependence between those texts, rather than as evidence of a common dependence of all those texts on the synoptic tradition, and mainly on that of the Gospel of Luke.